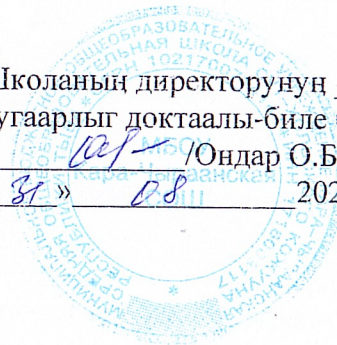

ШМК-ның хуралында көргөн
Протокол № Р
Монгуш С.О.
« 21 » 08 2024 ч.

Директорунун өөредилге талазы-биле
оралакчызы чөшпээрэн
Кар-оол Р.Ю.
« 31 » 08 2024 ч.

Школаның директорунун 100
дугаарлыг доктаалы-биле бадылаан
Ондар О.Б.
« 31 » 08 2024 ч.

**«Төрзэн (тыва) дыл» эртеминге кичээлден дашкаар өөредилге программанын
«Төрзэн дылым – эртине-байлаам»
ажылчын программасы
6 класс**

Башкызы: Ооржак М.Х.

Кара-Чыраа – 2024г

«Тыва дыл» эртеминге 6-гы класска кичээлден дашкаар ажылдың календарь-темалыг планы

№	Кичээлдерниң темалары	Шактарның саны	Кичээлдин хевири	Өөреникчининг ажыл-чорудулгазы	Өөредилге курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
	Тыва дылдың өг-бүлези	1	Кичээл таныштырылга	Тыва дылга төрел дылдарны (алтай, хакас...) дылдар болгаш оларның эдилекчилери төрел чоннарның амыдыралы дугайында медээлер-биле танышкан турар	Тыва дылдың төрел дылдарын эдилеп чоруур чоннарның амыдыралында тыва культурага чоок кезектерин таныштырар (көшкүн амыдырал, чүдүлге, уран чүүл, аас чогаал) https://postnauka.org/video/15078 В. Плунгян Родство языков.
	Тыва дылда хөгжүм херекселдерининг аттарының бөлүктери	3	Шинчилел кичээл	Тыва дылда хөгжүм херекселдерининг аттарын бөлүктерге чарып, оларның ук бөлүктерге хамааржыр утказын тайылбырлап өөренир. Сарыг шажынга, хам чүдүлгеге,	Чиңгине тыва, буддизм болгаш хам чүдүлге-биле, аңчы ажыл-агый-биле харылзаалыг хөгжүм херекселдерининг аттарын аңгылап, бөлүктерге чарып өөредир. <i>Игил, дошпулуур, бызаанчы, кеңсирге, бүүрээ, бүшкүүр, амырга, шыңгырааш, чадаган, дүнгүр, орба, хомус</i> чижектиг сөстөргө даяныр. https://www.youtube.com/@tuvanculturalcenter6467 https://www.youtube.com/watch?v=hMDo2Zbc5Qc Көргүзүг материалы кылдыр Тываның национал оркестирининг сайтызында кирген материалдарны ажыглап болур.
	Тыва дылдың диалектилери	1	Катаптаашкын кичээл	Диалекти сөстөрни ылгап билир. Тыва дылдың диалектилери чүгле Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайның Минусинскиде бар деп танышкан турар	Тыва дылдың диалектилери чүгле Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайның Минусинскиде барын таныштырып, кайы-бир дилаектининг онзагайларынга даянып кичээлди чорудуп болур. https://youtu.be/wOPIFk0mZcc Тывадан дашкаар чурттап чоруур Моолдуң Сенгел тываларының чугаазының чижээ
	Тыва дылда	1	Катаптаашк	Өөреникчилер профессионализм	Кандыг-бир мергежилди шилип ап, өөреникчилерге

профессионализм нер		ын	сөстөрнiң ажыглалын, оларның онзагайын танып өөренир. Тыва чоннуң мергежилдерин сонуургап өөренир.	таныштырар, чижээ дарган кижиниң ажыглаар терминнери: согар, ояр, эргизер, кагар, кадырар, шуткуур, кудар, маска, кыскаш, хаарыыл, дөжү чижектиг сөстөргө даянып болур. Азы уругларны бөлүктөргө чарып, дараазында мергежилдерни үлөп, оларның профессионал сөстөрин тодараттырар: мөге, чылгычы, дарган, хөгжүмчү, хөөмейжи. Тыва үндезин культура төвүнүң ютуб каналында материалдарны ажыглап болур.
Тыва дылда терминнер	1 6.11	Катаптаашк ын	Термин дээрге кандыг бир мергежилдин кижилериниң аразында бир-ле болушкунну адап алган, дугуржуп алган, тускай бадылаттынган сөс деп билигни шиңгээдип, ону аас болгаш бижимел чугаага ажыглап өөренир	Л.Б. Чадамба “Үжүглел” деп номнун адын чогааткан. Хүрээлел – долгандыр амылыг болгаш амылыг эвес бойдус, делегейни хүрээлел деп очулдуруп, ажыглап турар. Эге школада өөренир эртем ады. Кандыг-бир мергежилди шилип ап, ында ажыглаттынып турар термин сөстөрни тодарадып болур, чижээ Э. Намзалдың «Холу чемзиг авам сөңү» деп номда тыва чемнерни кылырын бижээн рецептилерден тодарадып болур.
Жаргонизмнер тыва дылда	1 19.XL	Кичээл тренинг	Амгы үдеде тыва дылда жаргонизмнерниң тыптып, оларны ажыглап турарының айыылын шиңгээткен турар.	Жаргонизм сөстөрнiң ажыглалының культурага, ниитилелге, дылга болгаш кижиниң бодунуң сайзыралынга эки эвес салдары дугайында таныштырып, чугаа культуразы дугайында ажылды чорудар. “Кара шериг”, “улул аалдан” келген сөстөрнiң тарап турарының айыылын таныштырар. “Бистиң” болгаш “өскенин” (круг своих и чужих) деп ийи психологту байдалды ажыглап кичээлди тургузары чугула. Кижиниң чугаазының ары ооң сагыш-сеткилин көрүнчүү деп бодалды уругларга таныштырып өөредир.
Дылда фразеологизмнер ниң уjur-утказы	1 20.XL	Катаптаашк ын	Дылдың фразеология деп кезээ дугайында билиглерин катаптап, делгемчидер.	https://youtu.be/84liMwXhZPg О типах фразеологизмов, задачах фразеографии и ментальном лексиконе человека. Лингвист Анатолий

					Баранов Я.Ш. Хертек «Тувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
Тыва дылда эмоция илереткен кылыг сестери	1 27 XI	Шинчилел кичээл	Эмоция дээрге чүү деп айтырны билген турар. Тыва дылда өөрүшкү (эки эмоция) илереткен кылыг сестерин словарьлардан, чогаалдардан чыып өөренир.	Эмоция илередир кылыг сестерин таныштырып, оларны чогаалдардан, словарьлардан ушта бижип, бөлүктөп чаңчыктырар.	
Тыва дылда даараныр ажыл-биле харылзаалыг кылыг сестери	1 4.12	Шинчилел кичээл	Дарааныр ажылга хамааржыр кылыг сестериниң ажыглалын билген турар.	Тыва дылда даараныр кижиге хамаарышкан кылыг сестериниң ажыглалын сонургадыр. <i>Хаваар (идик-хеп даараарынга), дедир шанчын даараар (чавага кылырда), сырыыр (ширтек, энчек, колун-чирим, өгнүң куру, содак-шудак чижектиг эдилелдерге), кырлап даараар, чамаар</i> дээн чижектиг сестерге даянып кичээлди чорудар.	
Бойдустуң болушкуннарын илереткен кылыг сестери	2 14.18 XII	Шинчилел кичээл	Бойдустуң болушкуннарын илереткен кылыг сестерин бөлүктөргө чарып өөренир	Хат, суг, чаъс, хар, челээш, чиргилчин, дүн, хүн дугайында кылыг сестерин өөреникчилерни аңгы-аңгы бөлүктөргө чарып алгаш чогаалдардан, словарьлардан диледип, бөлүктөргө чарып, чаңчыктырар, чижээ: <i>хат – хадыыр, хадымарлаар, салгыннаар (Өвүр диалектизи), салгын, сырын, сырыннаар, шуурганнаар, борааннаар, эстээр, сыылаар, коолаар, хүүлээр</i> . Сөс бүрүзү хаттың янзы-бүрү хевирлерин, байдалын көргүзүп турар.	
Дириг амытаннарның кылдыныгларын илередир кылыг сестери	1 25 XII	Интеграция кичээл	Дириг амытаннарның кылдыныгларын илереткен кылыг сестериниң	«Чыраа кулун» деп тоолда кулуннуң чоруктарын тодарадыр. Кызыл-Эник Кудажының «Кым эң ажыктыгыл?» деп тоолунда дириг амытаннарның кылдыныгларын көргүскен кылыг сестерин тодарадып болур.	
Тыва дылда	3	Кичээл	Тыва дылдың дузалал кылыг	Дузалал кылыг сестериниң хүлээлгезин	

дузалал кылыг сестери		таныштырылга	сөстөрүн билген турар, оларның ажыглалын кичээнгейге алып.	сонуургадыр, чижээ: <i>тур, чору, чыт, олур</i> деп дузалал кылыг сөстөрүнүн <i>наклонение, үе, залог</i> хевирлерин тургузарыңга ажыглалынче кичээнгейни салыр.
Тыва дылда кылыг сөзүнүң залогтары	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөрүнүн залог тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөрүнүн залог хевирининң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Тыва дылда кылыг сөзүнүң видтери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөрүнүн вид тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөрүнүн вид хевирининң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Кылыг сөзүнүң наклонениелери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөрүнүн наклонение тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөрүнүн наклонение хевирининң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Тыва дылда наречие	2	Катаптаашкын кичээл	Тыва дылдың бурунгу кожумактарындан тургустунган наречиелерни билип алып. Оларны тыва дылдың чиңгине наречиелери деп адап турар.	Наречиең домакка туружу, кылыг сөзүнүң азы демдек адының мурнунга чоруур. Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология // Ф.Г. Исхаков, А.А. Пальмбах – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 417-421. https://vk.com/doc-143371104_667326555?hash=eWoOjm95GnYn43CJZUrdMB5yvZ38bg7ETONSesQV11w
Тыва дылда наречие	2	Катаптаашкын кичээл	Тыва дылдың бурунгу кожумактарындан тургустунган наречиелерни билип алып. Оларны тыва дылдың чиңгине наречиелери деп адап турар.	Тыва дылдың наречиелери ооң бурунгу кожумактарындан тургустунган деп билигни уругларга сонуургадыр аргазын тывар.
Силер, болар, силерлер, боларлар – хүндүткелдин ат оруннары.	2	Кичээл-тренинг	<i>Силер, силерлер, олар, оларлар</i> – деп тыва дылдың арынның ат оруннары кижининң өске кижиге хүндүткелдин көргүзүп турар ат оруннарының ажыглалын шиңгээдип алып.	<i>Силер, силерлер, олар, оларлар</i> – деп арынның ат оруннарын ажыглалын, тыва улустуң чугаага хүндүткелдин илередир аргаларының бирээзи дээрзин тодарадып көргүзөр. Чижеглей чугаа байдалын тургускаш кичээлди тренинг хевиринге чорудары чедимчелиг, чижээ: чугаа авазы биле оглунуң, ачазы биле уруунуң, дарга биле ажылдакчының, ийи эр кижининң, азы ийи кыс кижининң аразында, кафеде, театрда, аалда, кудумчуда, садыгда, автобуста дээн

				чижектиг байдалдарны чижеглей ойнап, хүндүткелди көргүзөр аргаларын ойнадыр. Азы уругларга чугааның болуп турар черин боттарынга шилиттирип алгаш ойнап болур. Азы мендилежип тура бе, азы байырлажып тура бе, азы кандыг байдалда башкы өөреникчилерниң билииниң, сайзыралының аайы-биле шилип ап болур.
Синтаксис.	1	Катаптаашкын кичээл	Синтаксис дээрге сөс каттыжышкыны болгаш домактың тургустунар аргаларын шинчилеп өөренир эртем.	Хостуг сөс каттыжышкыннарының сайгарылгазын катаптаар.
Бөдүүн домак. Медээ домаа.	1	Катаптаашкын кичээл	Домак – синтаксистиң кол кезии, домактың грамматиктиг ооргазы деп билиглерни катаптаар.	Синтаксистиң кол кезии домак деп билигни катаптаар. Медээ домактары
Айтырыг домаа	2	Катаптаашкын кичээл	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның көгүткен утказын, күзенчиг харыыже ыдалап турар сорулганы ылгап билир. Ук домактарны чогаадып, интонациязын шын салып билир.	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның утказын тодарадып, айтырып турар кижиниң сорулгазын, интонациязын ылгап өөредир.
Кыйгырыг домаа. Алгы домаа.	2	Кичээл шинчилел	Реклама сөзүглелдеринде кыйгырыг домактарын тып, тыва дылче очулдуруп, оларның сорулгазын тайылбырлап билир. Тыва дылга реклама сөзүглелин бижип билир.	Орус дылда бижээн реклама сөзүглелдерин тыва дылче очулдуруп, кыйгы домактарын тып, оларның утказын сайгарып өөредир. https://www.youtube.com/watch?v=ua3QJPRr9-k&list=PLkNs9n9yJUys0_AHls6tI_3GcdDmiXxJr&index=96
Домактың грамматиктиг ооргазы	2	Катаптаашкын кичээл	Домактарның кол сөс биле сөглекичзин тодарадып, оларның аразында харылзаазын	Реклама сөзүглелин бижип өөредир. Домактың тургузуунда кол сөс биле сөглекиччини домактың грамматиктиг ооргазы деп билигни дамчыдып, бөдүүн домактың синтаксистиг

				тодарадып билир.	сайгарылгазын катаптаар.